

Tadeusz Oracki

Sylwetki polskich nauczycieli i organizatorów szkolnictwa na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1920-1939

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 253-273

1961

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

lera¹⁴⁵⁾, to w szkolnictwie wiejskim nauczyciele stosowali dawne metody mechanicznego nauczania. W roku 1827 szkoła w Barcianach w programie nauczania przewidywała religię, rachunki, geometrię, język niemiecki, czytanie, pisanie, fizykę z przyrodą, łacinę, historię, natomiast w szkołach wiejskich uczono tylko czytania, pisania, religii, trochę historii, przyrody i śpiewu. O ile w szkołach miejskich operowano dość znaczną ilością podręczników (Hübnera, Küstera, Ottomanna, Hofmanna, Bredowa), to w szkołach wiejskich używano właściwie tylko jednego podręcznika — czytanki Wilmsena. Uczniowie nie posiadali — tak jak w roku 1808 — podręczników, a szkolne biblioteki posiadały ich niewystarczającą ilość. Nie pomogło w tej mierze zorganizowanie biblioteki nauczycielskiej w Barcianach. W szkole barciańskiej w metodach nauczania stosowano zasady Pestalozziego, sokratesowskie czy lancasterską. Metodę sokratesowską starano się przenieść również do szkół wiejskich.

Oceniając cały ten okres od roku 1808 do 1845, stwierdzić należy, że:

a) W metodach nauczania nie zaszły poważniejsze zmiany. Ze wskazówek Pestalozziego, Zellera i Dintera¹⁴⁶⁾ nauczyciele wybierali tylko to, co wygodniejsze, a niekoniecznie to, co najlepsze.

b) Podręczników szkolnych w szkołach wiejskich również nie zmieniono. W dalszym ciągu używano przestarzałych podręczników Hübnera, Küstera i Fabriego. Wprowadzono dodatkowo podręczniki Dintera i Ottomanna.

c) Punkt ciężkości w wychowaniu położono z religii, wychowania religijnego na pobudzenie honoru i uczucia dziecka. Starano się o zlikwidowanie kar cielesnych.

d) Nauczyciele trochę lepiej uposażeni wykazywali więcej energii i chęci do nauczania.

e) Znacznym utrudnieniem dla rozwoju szkoły było pogorszenie się warunków lokalowych, tak jeśli chodzi o stan, ciasnotę i przepełnienie klas, jak i warunków mieszkalnych samych nauczycieli.

Podjęta reforma szkolnictwa musiała rozwiązać te problemy. Jakie było wykonanie, realizacja ordynacji szkolnej z roku 1845, przedstawię osobno.

TADEUSZ ORACKI

SYLWETKI POLSKICH NAUCZYCIELI I ORGANIZATORÓW SZKOLNICTWA NA WARMII, MAZURACH I POWIŚLU W LATACH 1920 — 1939

Szkolnictwo i oświata polska na Warmii, Powiślu i Mazurach w okresie międzywojennym nie doczekały się dotąd gruntownego opracowania, pomimo że w walce o zachowanie polskości na tych ziemiach niezmiernie ważną rolę, zwłaszcza na przełomie wieku XIX i XX, spełniała szkoła polska. Istniejące na ten temat prace o charakterze przyczynkarskim zajmują się zagadnieniami bardzo ogólnymi lub szczegółowymi¹⁾. Nikt dotąd poza autorami kilku artykułów nie pokusił się o ukazanie sylwetek nauczycieli polskich pracujących w szkolnictwie na tych terenach.

¹⁴⁵⁾ Rozwój pedagogiki i dydaktyki w szkołach mazurskich, warmińskich i pomorskich wymaga szczegółowego opracowania.

¹⁴⁶⁾ WAPO V/3/163 memoriał rejencji kwidzyńskiej z d. 18 II 1834 r.

¹⁾ Jan B o h u c k i, *Szkoła polska na Mazurach i Warmii*, Komunikaty Inst. Maz. w Olsztynie, 1946, nr 4 — 6, s. 1 — 16; Władysław G ę b i k, *XX lat Gimnazjum w Kwidzynie*, Olsztyn 1957; tenże, *Sprawy i ludzie spod znaku Rodła*, Olsztyn 1959; tenże, *Polskie Gimnazjum w Kwidzynie*, Komunikaty Mazursko-

Dużo się u nas pisze o braku polskich kompendiów biograficznych. Ktokolwiek opracowuje jakikolwiek temat i potrzebuje dane biograficzne wspomnianych w pracy osób, nie ma ich gdzie szukać. Brak tego rodzaju opracowania daje się szczególnie dotkliwie odczuć w pracy historyków regionalnych²⁾. Artykuł niniejszy ma za zadanie przynajmniej częściowo wypełnić tę lukę w zakresie zagadnień dotyczących szkolnictwa w latach 1920 — 1939. Praca ta jest pierwszą próbą przedstawienia sylwetek nauczycieli i działaczy oświatowych i wyjścia poza zamknięty dotąd krąg kilkunastu postaci często wymienianych w różnych opracowaniach. W wykazie uwzględniono przede wszystkim nauczycieli, ale nie pominięto organizatorów i pracowników szkolnictwa. W miarę możliwości uwarunkowanych posiadanymi informacjami i materiałami uwzględniono także tych, którzy w różny sposób wspierali szkołę polską. W przyszłym opracowaniu dziejów oświaty polskiej na tym terenie trzeba oddzielny rozdział poświęcić rodzicom uczniów szkół polskich, bez których nieugiętej, a często nawet bohaterskiej postawy godnej najwyższego szacunku i uznania „nie mielibyśmy szkół polskich w Niemczech i najlepsi nauczyciele nie mieliby tu co robić”³⁾.

Pod względem terytorialnym wykaz obejmuje teren Warmii, Powiśla i Mazur wraz z Działdowszczyzną, pod względem chronologicznym lata 1920 — 1939. W wykazie ułożonym ze względów praktycznych alfabetycznie, uwzględniono wyłącznie zmarłych. Unikano interpretacji i oceny ich działalności, gdyż nie było to zadaniem artykułu, który głównie ma charakter biograficzno-informacyjny. Wykaz nie jest kompletny. Luki, braki, a nawet pewne nieścisłości wynikają przede wszystkim z braku odpowiednich materiałów źródłowych, informacji i opracowań. Ilość informacji o poszczególnych postaciach zależała nie tylko od wkładu ich pracy, ale często od jakości posiadanych materiałów. Ponieważ przytoczona wyżej literatura przedmiotu traktuje zagadnienie szkolnictwa bardzo ogólnikowo i nie zawsze zgodnie z faktycznym stanem, zaszła konieczność sięgnięcia przede wszystkim do materiałów archiwalnych i wspomnień oraz do informacji osób żyjących.

Do kilkuset b. nauczycieli i działaczy kulturalno-oświatowych rozesłano ankiety zawierające szereg szczegółowych pytań. Niestety, nie wszyscy na nie odpowiedzieli, a inni z różnych względów nie udzielili wyczerpujących i potrzebnych do artykułu informacji. Dzięki obfitej korespondencji udało się

Warmińskie 1957, nr 2, s. 82 — 89; Tadeusz Grygier, *Walka o język polski w szkołach warmińskich w XIX i XX wieku*, Konferencja Pomorska 1954, s. 402 — 424; Stefan Kotarski, *Dzieje dwóch szkół polskich na Warmii w świetle ich kronik z lat 1929 — 1939*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1959, nr 3, s. 303 — 317; H. Lewandowski, *Szkolnictwo polskie w Niemczech i Prusach Wschodnich*, Toruń 1931; Zygmunt Lietz, *Pamiętki polskości (1919—1939)*. Przewodnik po wystawie. Olsztyn 1957; Anna Łubieńska, *Moje wspomnienia z plebiscytu*, Warszawa 1932; A. Łukaszewski, *Z materiałów do dziejów szkolnictwa na Mazurach i Warmii w okresie międzywojennym*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1957, nr 1, s. 38 — 44; Emilia Sukertowa-Biedrawina, *Walka o mowę polską w szkolnictwie na Mazurach w XIX i na pocz. XX w.*, Konferencja Pomorska 1954 (druk. 1956), s. 379 — 401; A. Wysocki, *Dzieje pomnika polskości na Warmii, 20-lecie Gimnazjum Polskiego w Kwidzynie*, Kwidzyn 1957; E. Zdrojewski, *Szkolnictwo polskie w Niemczech W-wa 1934*. Wykaz powyższy nie stanowi bibliografii do dziejów szkolnictwa w latach 1920 — 1939, lecz zawiera najważniejsze na ten temat prace, w których znaleźć można bibliografię.

²⁾ Zainicjowany przez Emilię Sukertową-Biedrawinę słownik biograficzny Warmii i Mazur (*Bojownicy o wolność i polskość Mazur i Warmii na przestrzeni siedmiu wieków*) zasługuje z wielu względów na kontynuację.

³⁾ Władysław Gębik, *Sprawy i ludzie spod znaku Rodła*, s. 29.

uzyskać informacje o osobach zmarłych lub zamordowanych w czasie ostatniej wojny. Znacznie poważniejsze trudności były jednak z nawiązaniem kontaktów z emigracją polską. Wysłana w tej sprawie dość obszerna korespondencja nie przyniosła pożądaných rezultatów. W celu uzupełnienia i sprawdzenia wielu faktów trzeba było przeprowadzić osobiście szereg rozmów z b. nauczycielami i działaczami oświatowymi, których nazwiska przytoczono na końcu wstępu. Sporo materiału informacyjnego o charakterze ogólnym zawierają także pamiętniki działaczy polskich (K. J a r o s z y k a, F. M. L e y k a, J. B a c z e w s k i e g o — rękopisy w Stacji Naukowej PTH w Olsztynie) i nauczycieli (J. B o e n i g k a, *Minęły wieki, a myśmy ostali*, W-wa 1957 i M. Z i e n t a r a - M a l e w s k i e j, *O Warmio moja miła*, Warszawa 1960), z których jednak korzystać trzeba z pewną dozą krytycyzmu.

Wykaz niniejszy posiada głównie charakter informacyjno-encyklopedyczny, ślad pewne skróty i uproszczenia oraz oszczędność słowa w redagowaniu poszczególnych haseł. Hasło zawiera nazwisko i imię, daty ramowe życia, następnie zwięzłą charakterystykę pracy i działalności. Przy postaciach nauczycieli próbowano dokładniej określić miejsca i czas trwania pracy zawodowej. Na końcu każdego hasła podano najważniejszą bibliografię. Używane skróty objaśniono we wstępie. Przytoczone tu życiorysy posłużyć mogą do różnorodnych opracowań dziejów szkolnictwa i oświaty polskiej na tym terenie w latach 1920 — 1939. Przy opracowywaniu niniejszego wykazu oparto się na następujących materiałach:

1. Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie. Biuro Personalne, b. Departament Osobowy. Zespół akt: Nauczyciele polscy za granicą 1932 — 1939. Nr 11/48, Wiazka 7 do 34 (dalej jako AMSZ w.). Znajdują się tu bogate materiały (angaże, przeniesienia i odwołania, zwolnienia, awanse i nagrody, podania o pracę, życiorysy, wynagrodzenia itp.) dotyczące szkolnictwa polskiego w Niemczech, Francji, Belgii, Czechosłowacji, Rumunii, Danii, Szwajcarii, Austrii i obu Ameryk. Akta są ułożone alfabetycznie, bez rozbicia na poszczególne kraje.

2. Wspomnienia nauczycieli. Teka różnych materiałów w posiadaniu Warmińsko-Mazurskiego Towarzystwa Kulturalno-Społecznego w Olsztynie (dalej jako WMTKS Ol.). Teka zawiera krótkie wspomnienia niektórych nauczycieli (spisane przez Kazimierza P a c e r a) oraz dane biograficzne i odpisy różnych dokumentów, fotografie itp.

3. Materiały plebiscytowe zebrane przez Oddział Towarzystwa Rozwoju Ziemi Zachodnich w Kwidzynie (dalej jako TRZZ Kw.) z okazji zjazdu b. działaczy plebiscytowych w lipcu 1960 r. Znajdują się tu ankiety, wspomnienia, fotografie i inne dokumenty dotyczące działalności ponad 200 działaczy plebiscytowych i działaczy polskich z okresu międzywojennego (w tym także b. nauczycieli z okresu międzywojennego). Poszczególne teczki są numerowane. Orientację w całości ułatwia opracowany indeks nazwisk.

4. Listy, wspomnienia i życiorysy działaczy polskich i b. nauczycieli z terenu Warmii, Mazur i Powiśla. Materiały rękopiśmienne w posiadaniu autora artykułu.

5. Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla za okres od XV wieku do roku 1960 w opracowaniu Tadeusza O r a c k i e g o. Rękopis zawiera ponad 7000 haseł (dalej jako SBWMP).

6. Informacje ustne następujących osób: Emilii S u k e r t o w e j - B i e d r a w i n y, Władysława G ę b i k a, Otylii G r o t h o w e j, Władysławy K n o - s a ł y, Kazimierza P a c e r a, Wandy P i e n i ęż n e j, Pawła S o w y, Marty S e n d r o w s k i e j, Wojciecha W r z e s i ńskiego i Marii Z i e n t a r a -

Ma le w s k i e j. Korzystano także z informacji wielu innych osób, ale osoby wymienione wyżej udzieliły wszechstronnych i obszernych informacji na temat całości zagadnienia.

7. Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Zespół akt Światowego Związku Polaków Zagranicą. Związek Polaków w Niemczech, II/77, poz. 535 — 546. Są to spisy członków Związku Polaków w Niemczech — IV dzielnicy z lat 1923—1939. Wykaz zawiera m. in. dwie interesujące nas rubryki: datę i miejsce urodzenia oraz datę wstąpienia do Związku Polaków. Tylko w nielicznych wypadkach dane dotyczą nauczycieli.

Wszystkim informatorom, którzy udzielili wiadomości ustnie lub pisemnie, składam podziękowanie. Jednocześnie zwracam się do wszystkich, którzy mogą sprostować lub uzupełnić niniejszy wykaz, o skontaktowanie się ze mną. Będę zobowiązany za jakiegokolwiek uzupełnienia i poprawki. Dyrekcjom Archiwów Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Akt Nowych w Warszawie oraz Zarządowi Głównemu Warmińsko-Mazurskiego Towarzystwa Kulturalno-Społecznego w Olsztynie i Oddziałowi Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich w Kwidzynie za udostępnienie niezbędnych materiałów i życzliwe ustosunkowanie się do mej pracy składam również tą drogą podziękowanie.

WYKAZ NAJCZĘŚCIEJ UŻYWANYCH SKRÓTÓW ⁴⁾

AAN = Archiwum Akt Nowych w Warszawie

AMSZ = Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie; w. = wiązka, t. = teczka.

Gaz. Olszt. = Gazeta Olsztyńska

Gł. Naucz. = Głos Nauczycielski

Gł. Olszt. = Głos Olsztyński

Inf. = Informacje

Kom. Maz.-Warm. = Komunikaty Mazursko-Warmińskie

Olszewicz, *Lista...* = B. Olszewicz, *Lista strat kultury polskiej* (1 IX 1939 — 1 III 1946), W-wa 1947.

Pol. Słown. Biogr. = Polski Słownik Biograficzny

SBWMP = Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla (rkp)

SnWM = Słowo na Warmii i Mazurach, tygodn. dodatek do „Słowa Powszechnego”

TRZZ Kw. = Towarzystwo Rozwoju Ziem Zachodnich w Kwidzynie

War. i Maz. = Warmia i Mazury

WMTKS Ol. = Warmińsko-Mazurskie Towarzystwo Kulturalno-Społeczne w Olsztynie.

WYKAZ ALFABETYCZNY NAUCZYCIELI I ORGANIZATORÓW POLSKIEGO SZKOLNICTWA

B a c z e w s k i Jan, działacz polityczny i oświatowy. Ur. 13 XII 1890 r. w Gryźlinach w rodzinie chłopskiej. Po ukończeniu szkoły powszechnej uczęszczał do gimnazjum w Braniewie i do szkoły rolniczej w Olsztynie. Prezes Tow. Ludowego w Gryźlinach (1918), sekretarz Rady Ludowej w Olsztynie (wrzesień, 1919). W okresie plebiscytu był współorganizatorem 17 powszechnych szkół polskich (w 12 wprowadzono język polski). Po plebiscycie współorganizator i sekretarz gen. Związku Polaków w Prusach Wschodnich (1921) i Towarzystwa Szkolnego w Olsztynie (1921). Kilkakrotnie więziony przez władze niemieckie,

⁴⁾ Szczegółowe omówienie źródeł znajduje się we wstępie.

m.in. za skierowanie kilkunastu Warmiaków do szkół w Polsce. W latach 1922 — 1930 poseł do sejmu pruskiego, członek Rady Naczelnej Związku Polaków w Niemczech (od 1922), organizator i prezes Związku Pol. Towarzystw Szkolnych w Niemczech. Od r. 1924 reprezentował w sejmie pruskim także ludność serbołużycką, duńską, fryzką i litewską. Po sześciu latach walki parlamentarnej Baczewskiego rząd pruski ogłosił 31 XII 1928 roku Ordynację Szkolną dla polskiej mniejszości narodowej. Dzięki temu zorganizowano na terenie dzisiejszych Ziem Odzyskanych (prócz Śląska Opolskiego) w latach 1929 — 1931 63 polskie szkoły powszechne, a w 1932 polskie przedszkola, szkoły dokształcające, rolnicze, kursy języka polskiego dla polskiej emigracji, wysyłano dzieci na kolonie do Polski, kształcono nauczycieli, a później powstały także dwa gimnazja polskie w Bytomiu i w Kwidzynie. W 1934 r. J. Baczewski ustąpił ze wszystkich zajmowanych stanowisk w organizacjach polskich w Niemczech. B. zmarł w Gdańsku 20 VI 1958 r. Uroczysty pogrzeb odbył się w Olsztynie. B. napisał wspomnienia pt. *Warmia w szponach prusactwa* (rkps w Stacji Naukowej PTH w Olsztynie). Bibliografia: Nekrolog, streszczenie referatu B-go o spółdzielczości oraz biografia w *Komunikatach Maz.-Warm.* 2 (60), 1958, s. 171 — 174; *Warmia i Mazury*, 1958, 3, s. 30; *Rocznik Lubuski* I 1959, s. 202 — 213.

Barabasz Bernard, działacz warmiński. Ur. 23 IV 1889 r. w Raszągu, pow. Biskupiec Reszelski. Rolnik, aktywny działacz pleb. i czł. Zw. Pol., czł. Rady Nadz. Banku Lud. Ożywioną działalność prowadził jako działacz Pol. Kat. T-wa Szkolnego w Olsztynie. W 1941 r. został wywłaszczony z gospodarstwa i wysiedlony do Brandenburgii, pracował jako robotnik leśny. Zmarł 7 III 1961 r. w Skajbotach. B. posiadał nast. odznaczenia: Krzyż Kawalerski Ord. Odrodz. Polski, Srebrny i Złoty Krzyż Zasługi. Bibliografia: *Inf. W. K. FJN* w Olsztynie; *SnWM* 1961, 12 s. 2; *Gł. Olszt.* 1961, 57 s. 2 (nekrologi). *Inf. rodziny*.

Barcz Franciszek, działacz polityczny i oświatowy. Ur. 12 II 1892 r. w Różnowie k/Olsztyna w rodzinie chłopskiej. Współorganizator Związku Polaków w Pr. Wsch., długoletni sekretarz IV dzielnicy Związku Polaków (od 1922), członek Komitetu Warmińskiego w Kwidzynie (1920), sekretarz okręgowy Zw. Polaków na Sztum, sekretarz Polsko-Katolickiego Towarzystwa Szkolnego na Powiśle (od 1921), wiceprezes Tow. Szkolnego na Warmię. Kilkakrotnie więziony za działalność przez wł. niemieckie. W 1938 r. wydany z terenu. Nie zezwolono mu także na pobyt na Śląsku, osiadł w Laskowicach, gdzie został aresztowany w grudniu 1939 r. W l. 1942—43 przebywał we Francji, gdzie prawdopodobnie brał udział w ruchu oporu. Zginął przypuszczalnie zamordowany przez hitlerowców (ok. 1943). Bibliografia: *AAN* 442, 49; *SBWMP*; *Inf. M. Zientara-Malewskiej*.

Barczewski Jakub, działacz polski na Warmii. Rolnik w Jarotach, p. olsztyński. Brat ks. W. B-go. W jego domu, który był ośrodkiem życia polskiego, mieściła się szkoła polska w okresie międzywojennym. Z tego powodu B. był prześladowany przez władze niemieckie, a bojówki dokonały napadu na szkołę powodując poważne zniszczenia. Syn jego Alojzy (ur. 1898 r.), późniejszy nauczyciel pol. na Pomorzu w latach 1921 — 1928, był uczestnikiem kursu nauczycielskiego w Olsztynie w 1920 r. *Inf. Alojzego B-go*.

Barczewski Walenty ks., działacz polit.-społ. i oświatowy. Ur. w Jarotach k/Olsztyna w rodzinie chłopskiej 10 II 1856 r. Do gimn. uczęszczał w Braniewie, Reszlu i Chełmnie, studia teologiczne odbywał w Braniewie

i Eichstädt. Świecenia kapł. otrzymał w 1883 r. Kapelan w Św. Lipce i Biskupcu, pleban w Wielbarku i Brąswaldzie (od 1894). Autor szeregu opracowań z przeszłości Warmii i kultury ludowej. Ważniejsze prace: *Geografia polskiej Warmii* (1917); *Kiermaszy na Warmii* (1917); *Nowe kościoły katolickie na Mazurach* (1925) i inne. Od 1908 aktywny działacz polski. Członek Komitetu Wyborczego, a od 1918 czł. sejmiku powiatowego w Olsztynie, członek Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu. Od roku 1894 opiekował się młodzieżą polską i w Wielbarku prowadził prywatną szkołę, która przygotowała około 150 uczniów i uczennic do wyższych zakładów. Jako działacz polski w okresie plebiscytu i późniejszym wspierał wszelkimi sposobami szkoły polskie. W 1920 r. był wykładowcą w szkole polskiej w Olsztynie. Zmarł w Brąswaldzie 28 V 1928 r. Bibliografia: Pol. Słown. Biogr. I. s. 302 (tamże bibliografia), Mestwin, 1928 (bibliografia) — nr 8; SnWM 1952 nr 3 5 — 3; Kom. Maz.-War. 1958, nr 2. s. 113 — 130 (tamże bibliografia); War. i Maz. 1958 nr 1, s. 12 — 14.

Bauer Jan, nauczyciel, działacz oświatowy. Ur. w Unieszewie na Warmii 16 IV 1904 r. w rodzinie chłopskiej. Uczestnik kursu nauczycielskiego w Olsztynie (1920). Po ukończeniu Sem. Naucz. w Lubawie (1928) pracował w Tow. Szkolnym w Złotowie, potem w Bytowie, gdzie był jednocześnie sekr. Zw. Pol. W 1930 reaktywował Bank Ludowy tamże i był prezesem Rady Nadzorczej. Był współzałożycielem szkół polskich w Dąbrowej, Ugoszczy, Rabacinie i Płotowie. W pocz. 1932 r. wł. niemieckie wytoczyły mu proces rzekomo o fałszywą przysięgę i skazały na 1 rok więzienia. Po odbyciu kary pracował wśród emigracji pol. w Kolonii i Dreźnie, gdzie organizował kursy języka polskiego. W 1938 przebywał na Warmii. 6 X 1939 aresztowany i osadzony w obozie koncentracyjnym Sachsenhausen, gdzie został w bestialski sposób zamordowany przez hitlerowców 19 I 1940 r. Bibliografia: J. Boenigk, *Minęły wieki...* s. 280 — 293; tenże: *Biuletyn Komisji Polonii Zagr. TRZZ*, 1960 nr 8; *Kal. dla Mazurów* 1947 r. s. 44; *Głos Olszt.* 1956, 21 IV; SBWMP.

Bem Brunon, nauczyciel, działacz plebiscytowy. Ur. w Pluskach, p. olsztyński (1898), w rodzinie chłopskiej. Po ukończeniu Sem. Naucz. w Lubawie pracował we wsi Prusy, p. działdowski, jako nauczyciel (do 1939). We wrześniu walczył w wojsku polskim pod Działdowem, Mławą i k/Warszawy. W okresie okupacji przebywał w obozie pracy przymusowej. W 1945 został inspektorem szkolnym w pow. olsztyńskim i organizatorem szkoln. podstawowego. Zmarł na gruźlicę płuc 1 XI 1956 r. Bibliografia: SnWM 1956, 51, s. 2.

Biedra w a Józef, pedagog, działacz oświatowy i społeczny. Syn Józefa B., rolnika-hutnika na Zaolziu, działacza polskiego. Ur. 21 II 1878 r. w Trzyńcu na Śląsku Cieszyńskim. Jako uczeń gimnazjum w Cieszynie był aktywnym członkiem patriotycznego towarzystwa „Jedność”. Po ukończeniu gimnazjum studiował filozofię na Uniwersytecie Jagiellońskim. Po I wojnie światowej uczył greckiego i łaciny w gimnazjum w Orłowej na Zaolziu. Długoletni dyrektor Seminarium Nauczycielskiego w Działdowie (od r. 1923), współzałożyciel Koła Krajoznawczego młodzieży mazurskiej. W 1933 r. zorganizował Gimnazjum i Liceum Humanistyczne w Działdowie, którego był dyrektorem. Za swą działalność odznaczony został Złotym Krzyżem Zasługi. Od września 1939 r. osiadł w Warszawie, a w 1941 r. władze polskiego podziemia powierzyły mu organizowanie szkolnictwa pol. na Warmii i Mazurach. Poszukiwany przez gestapo, pod przybranym nazwiskiem „Bernatowicz” tułał się na Kielecczyźnie, potem w Konstantynowie n. Bugiem i Białej Podlaskiej. Tułaczki nie wytrzymał. Po chorobie płuc zmarł w Krośnie nad Wisłokiem dn. 28 IV 1944 r. Bibliografia: E. Sukertowa - Biedrawina, *Bojownicy mazurscy*, s. 21—22; *Gł. Naucz.*

1960, 27 — 28; Kom. Maz.-Warm. 1959 s. 279; War. i Maz. 1960, 6 s. 21; Kalendarz dla Mazurów na r. 1947 s. 72. Ponadto szereg wspomnień uczniów w SnWM w latach 1959 — 1960.

B i n a Jan (zm. podczas wojny), nauczyciel. W okresie od 1929 do połowy sierpnia 1933 r. był nauczycielem pol. szkoły w Worytach na Warmii. Wkrótce został wydalony z Rzeszy przez władze niemieckie. W końcu sierpnia 1939 został aresztowany, osadzony w obozie koncentracyjnym i wkrótce prawdopodobnie w Bydgoszczy zamordowany wraz z bratem Wiktorem B. Bibliografia: Kom. Maz.-Warm. 1959 s. 312; J. Boenigk, *Minęły wieki*, s. 304; J. Kołodziejczyk, *Prawda o „krwawej niedzieli” bydgoskiej*, 1945, s. 75, 6; Groby mówią... 1945 s. 38.

B r z e s z c z y ń s k i Jan, nauczyciel, dz. oświatowy. Ur. w Skomętynie, p. ełcki dn. 21 III 1873 r. Kształcił się w Sem. Naucz. w Braniewie. Był nauczycielem w Gronitach i Nagładach. Od r. 1918 czynny w towarzystwach młodzieżowych polskich. Już w 1918 rozpoczął nauczanie po polsku. W okresie plebiscytu prowadził chór polskie. Po plebiscycie był wiceprezesem Pol. Kat. Tow. Szkolnego w Olsztynie (do 1926 r.), redaktor dodatku do *Gazety Olszt.* — tzw. *Przyjaciela Dzieci*. W latach 1923 — 1928 wł. pruskie prowadziły przeciwko niemu proces, gdyż nie chciał się przenieść do Westfalii. B. był członkiem I Kom. Centr. Zw. Pol. w Pr. Wsch. Za działalność polską został karnie przeniesiony do Sauerlandu. Od r. 1928 na emeryturze. Zmarł w Bartoszycach w kwietniu 1946 r. Bibliografia: SnWM 1959, 13, s. 3; 1956, 13, s. 3; Kal. dla Maz. 1947 s. 72; SBWMP.

C h a b o w s k i Bronisław, nauczyciel. Drugi (po Jankowskim) nauczyciel polski w Gietrzwałdzie, od 30 X 1933 przeniesiony do Stanislewa, p. reszelski. Znany był jako dyrygent chóru w Gietrzwałdzie (40 osób). Aresztowany w początku września 1939 r. został wkrótce zamordowany przez hitlerowców w obozie koncentracyjnym Stutthof. Bibliografia: SBWMP; War. i Maz. 1957, 17; s. 5; SnWM 1959, 6, s. 3.

C z y ż e w s k i Augustyn, działacz społeczno-oświatowy na Powiślu. Ur. 28 XII 1882 r. w Janowie k/Kwidzyna. Członek Tow. Ludowego i TCL. Członek Rady Ludowej i Komisji Pleb. w Janowie, czł. komisji do wytyczenia granicy między Polską a Niemcami po plebiscycie. Następnie prowadził ożywioną działalność w różnych organizacjach polskich, m.in. był inicjatorem budowy szkoły w Janowie. Aresztowany przez hitlerowców w XI 1939 r. został uwięziony w Gniewie, potem bestialsko katowany i zamordowany w 1940 r. Bibliografia: TRZZ Kw.; SnWM 1960, 36, s. 2; Kom. Maz.-Warm. 1960, s. 637.

D e m s k i Władysław, ks. kat., dz. oświatowy i polityczny. Ur. w Poznaniu. Około 1914 wik. w Barczewie, potem proboszcz w Nowym Targu na Powiślu, dz. plebiscytowy, członek I K. C. Zw. Pol. w Pr. Wsch. Współpracował z hr. Heleną Sierakowską na terenie Powiśla i Warmii jako opiekun polskich przedszkoli. Z ramienia Zw. Pol. w N. sprawował patronat nad szkolnictwem na Powiślu. Został zamordowany przez hitlerowców podczas ostatniej wojny. Bibliografia: Pol. Zach. I 1926, s. 46 — 47; SBWMP.

D o n i m i r s k a Maria, dz. polityczna i oświatowa na Powiślu. Ur. w Lubawie 6 VIII 1880 r., żona Kazimierza Donimirskiego (sen). Córka dra T. Rzepnikowskiego. Działaczka oświatowa w Ziemi Malborskiej. Prowadziła Tow. Kobiet Św. Kingi, kółka śpiewacze, organizowała polskie teatryki na Powiślu,

sama układała sztuki sceniczne, była reżyserem zespołu teatralnego prowadzonego przez murarza J. Wróblewskiego oraz dz. Tow. Młodz. w Sztumie. D. finansowała ochronki polskie na Powiślu i opiekowała się wychowawczyniami polskich przedszkoli. W 1939 wysiedlona i pozbawiona majątku, ukrywała się wraz z mężem pod Warszawą. Zmarła w roku 1942 z powodu ciężkich warunków bytowych. Bibliografia: TRZZ Kw.; SBWMP.

Donimirski Witold, wybitny działacz polityczny i społeczno-oświatowy na Powiślu. Ur. 1 XII 1875 r. w Dużych Ramzach, p. sztumski, w rodzinie zasłużonego działacza Zygmunta D. Po ukończeniu gimnazjum w Chojnicach studiował prawo w Berlinie i rolnictwo na uniwersytecie w Halle. W 1900 objął majątek Czernin (Hohendorf) k/Sztumu doprowadzając go do rozkwitu, tak że był wzorem dla okolicznych rolników. W 1910 brał udział w założeniu Banku Ludowego w Sztumie, który wspierał przez szereg lat. Czernin stał się jednym z ośrodków ruchu polskiego na Powiślu. D. wspierał materialnie i moralnie polskie szkoły i ochronki, organizacje kobiece i młodzieżowe, wszelkie akcje kulturalno-oświatowe. W postępowaniu cechowała go bezkompromisowość. 22 sierpnia 1939 r. został wysiedlony wraz z żoną i schronił się w Nauheim, gdzie został aresztowany przez gestapo, uwięziony w obozie koncentracyjnym Sachsenhausen — Oranienburg i tu 6 XII 1939 zamordowany. Żona jego, Wanda z Sikorskich (ur. 1890), zasłużona działaczka oświatowa i społeczna, przeżywała przez całą wojnę w obozie koncentracyjnym Ravensbrück. Bibliografia: SnWM 1959, 48, s. 2; SBWMP.

Donimirski Kazimierz, dz. polityczny i ośw. Ur. 1880 r. w rodzinie ziemiańskiej. Właściciel Małych Ramz i Waplewa. Organizator kółek rolniczych, prezes IV Dz. Zw. Pol. (od 1931 r.), długoletni prezes Zw. Pol. Ziemi Malb., Prezes Warm. Kom. Pleb. w Kwidzynie, prezes Zw. Pol. w N. Aktywny działacz na polu gospodarczym. D. wspierał materialnie polskie przedszkola i różne organizacje oświatowe. 30 IV 1939 r. wywłaszczony z mienia i wysiedlony przez władze niemieckie. W okresie okupacji ukrywał się pod przybranym nazwiskiem i aktywnie działał w konspiracji antyhitlerowskiej. Zmarł na serce w Sztumie 27 II 1947 r. Bibliografia: SnWM — 1957, 14, s. 5; SBWMP; M. Wańkowicz, *Na tropach Smętka*, s. 284 — 299 (wyd. 1958 r.).

Dorsz Mikołaj, dz. oświatowy na Powiślu w okresie międzywojennym. Instruktor chórów na Ziemię Malborską (1936), działacz ruchu młodzieżowego i inicjator wielu akcji kulturalno-oświatowych, opiekun i organizator pol. zespołów śpiewaczych w pow. sztumskim, popularny przywódca młodzieży na Powiślu. Zginął zamordowany przez hitlerowców w obozie koncentracyjnym Mauthausen-Gusen. Bibliografia: SBWMP.

Fiszer Jan (1893 — 1940?), dz. gospodarczy i oświatowy. Organizator kas oszczędnościowo-pożyczkowych, kierownik Banku Ludowego w Kwidzynie (1930 — 1939), prezes Zw. Pol. w Kwidzynie (od 1935), członek Rady Wykonawczej Zw. Tow. Młodzieży w Prusach Wsch. (od 1923). F. propagował idee spółdzielczości wśród młodzieży i był opiekunem spółdzielni uczniowskiej w Gimnazjum polskim w Kwidzynie (1937 — 1939). Aresztowany 25 VIII 1939 został wkrótce zamordowany przez hitlerowców w Mauthausen-Gusen. SBWMP; SnWM — 1957, 31, s. 3; 1958, 20, s. 2. Pol. Zach. 1946, nr 34; Kom. Maz.-Warm. 1957 s. 81.

Fiutak Antoni, działacz polski. Ur. 3 I 1854 w Inowrocławiu. Osiadłszy w pow. olsztyńskim aktywnie pracował w Zw. Pol. w Niem. od. 4 I 1930 r.

W domu jego w Gietrzwałdzie mieściła się przez szereg lat szkoła polska. Zmarł w Gietrzwałdzie przed r. 1939. Bibliografia: AAN 452, 30; SBWMP.

Gabriel Franciszek, dr med. Pochodził ze Śląska Opolskiego. Lekarz szkolny gimnazjum polskiego w Kwidzynie od 1937 do 25 VIII 1939, kiedy to wraz z całym personelem został aresztowany i osadzony w obozie koncentracyjnym w Majdanku. Zginął przy ewakuacji obozu już u schyłku wojny. Bibliografia: Kom. M.-Warm. 1957, s. 89; War. i Maz. 1957, 21, s. 4; Inf. Wł. Gębika.

Gąszczakówna Maria, nauczycielka (zamord. w 1942/43). Córka westfalskiego górnika, ur. w Duisburgu. W 1934 uzyskała maturę w gimn. w Lesznie Wlkp., a w 1935 prawo nauczania w szkołach polskich w Niemczech m. in. była nauczycielką w Głomsku p. Złotów. W 1939 przebywała w Berlinie biorąc udział w pracach Polonii. Za udział w tajnej antyhitlerowskiej organizacji została aresztowana i osadzona w Moabicie i po kilku miesiącach zamordowana (ścięta?) na przełomie 1942/43. Bibliografia: SnWM 1956, 11, s. 2. Inf. M. Zientara-Malewskiej.

Gerigk Franciszek, nauczyciel. Ur. na Mazurach. Sem. Naucz. ukończył w Działdowie. Jako zawodowy oficer W.P. brał udział w kampanii wrześniowej. W okresie okupacji ukrywał się w Warszawie. W 1944 r. był kilka razy ranny jako uczestnik Powstania Warszawskiego. Zmarł w Warszawie po wojnie. Bibliografia: SnWM 1959, 44, s. 2; E. Sukertowa-Biedrawina, T. Grygier, *Walka o społeczne i narodowe wyzwolenie ludności Mazur i Warmii*, Olsztyn 1956, s. 144. Inf. E. Sukertowej-Biedrawiny i B. Wilamowskiego.

Gerigk Robert, nauczyciel. Ur. na Mazurach. Seminarium Nauczycielskie ukończył w Działdowie. Jako oficer zawodowy, W.P. brał udział w kampanii wrześniowej. Zmarł w 1939 r. z odniesionych ran. Inf. ust. E. Sukertowej-Biedrawiny i B. Wilamowskiego.

Golisz Maksymilian, nauczyciel, dz. polityczny. Ur. 13 X 1906 r. we wsi Wiele, p. chojnicki, w rodzinie kupca. W 1914 po śmierci ojca osiadł wraz z matką w Sztumie. Po ukończeniu Sem. Naucz. w Lubawie (1926) został sekretarzem Tow. Szkolnego na Powiślu (od 1 V 1927) i kier. Zw. Pol. na Ziemię Malb. (od 1 V 1927 do końca IX 1929 r.). Od r. 1929, tj. od 1 X, pracował wyłącznie w szkolnictwie na Powiślu jako organizator życia kulturalno-oświatowego. VII 1932 r. został zmuszony do opuszczenia Powiśla, więc osiadł w Szczecinie, gdzie prowadził ożywioną działalność kulturalno-oświatową w organizacjach młodzieżowych. Ponownie zmuszony do opuszczenia terenu osiadł w Berlinie (od 1934), gdzie był kier. Tow. Szkolnego „Oświata” i organizatorem życia kult.-oświatowego. M. in. organizował kursy języka polskiego dla młodzieży. W 1939 r. przebywał na Warmii i Mazurach. 29 VIII wyjechał do Berlina, by złożyć w zarządzie głównym Zw. Pol. w Berlinie sprawozdanie o sytuacji ludności polskiej w Sztumie i na Warmii. Aresztowany 11 IX 1939 r., osadzony został w obozie koncentrac. Sachsenhausen, wkrótce zwolniony i powołany do wermachtu. W październiku 1941 r. został ponownie aresztowany i wytoczono mu proces o „zdradę stanu”. Po męczarniach został ścięty toporem w Moabicie 1 IV 1943 (lub w końcu 1942 r.). Bibliografia: Pol. Sł. Biogr. VIII/2 (bibliogr.), s. 227—8; Szczecin 1958 nr 6, (bibliografia) 121—126; Kal. dla Maz. 1947, s. 44; AMSZ, w. 9, Go—6—N, t. 35.

Grabowski Roman, pedagog, kompozytor i dyrygent. Ur. w Szywnal-dzie, pow. grudziądzki w 1882 r. Studia muzyczne odbył w Poznaniu. W okresie plebiscytu działał na Mazurach. Od 1920 r. był nauczycielem Sem. Naucz. w Lubawie, potem pracował do wojny w Działdowie. Jako dyrygent i organizator chórów młodzieżowych położył duże zasługi. Aresztowany przez gestapo w Działdowie, zginął 1 III 1940 r., prawdopodobnie zamordowany w obozie koncentracyjnym. G. położył też zasługi nad kształceniem nauczycieli muzyki i śpiewu. Wydał szereg własnych kompozycji. Posiadał Medal Niepodległości. Bibliografia: Pol. Słown. Biogr. VIII, s. 508 (bibliografia); Inf. E. Sukertowej-Biedrawiny.

Gransicki Robert, nauczyciel. Ur. 16 IX 1900 na Kaszubach w Pierszczewie w rodzinie chłopskiej. Po ukończeniu Sem. Naucz. w Kościerzynie był nauczycielem w Gołubiu, p. kartuski, a od 1 XII 1929 r. objął kierownictwo pol. szkoły w Pluskach, p. olsztyński (otwartej dn. 14 I 1930) i prowadził ją do jesieni 1937 r. G. był inicjatorem budowy nowej szkoły w Pluskach (ukończonej w styczniu 1932 r.), tu założył szkółkę drzew owocowych, opiekował się też ubogą ludnością warmińską. Pod jego kierunkiem wybudowano także boisko szkolne. Z powodu ataków i szykan władz niemieckich przeniósł się od X 1937 r. do Głomska na Pogranczu Złotowskim. Aresztowany w końcu sierpnia 1939 r. został zamordowany przez hitlerowców w lesie kartuskim, w pobliżu swojej rodzinnej wsi dnia 14 września 1939 r. i pochowany w zbiorowej mogile. Pośmiertnie odznaczony Krzyżem Grunwaldu III kl. Bibliografia: AMSZ, w. 9, GA — 7 — N., Kal. dla Maz. 1947, s. 44; SBWMP; Pol. Śl. Biogr. VIII, s. 552.

Gromadecki Wojciech, nauczyciel, dz. oświat. Ur. 14 V 1906 r. w Sierakowie. Sem. Naucz. ukończył w Czarnkowie. Od 19 IV 1931 nauczyciel w Szubinie, a od 1931 do 1939 nauczyciel szkół pol. w Niemczech: 1931 — 1934 nauczyciel i kier. jednoklasowej szkoły pol. w Brąswaldzie, od 1934 — 1938 kier. dwuklasowej szkoły pol. w Olsztynie, od 1938 — 1939 kier. czteroklasowej szkoły w Dąbrówce (szkoła liczyła ponad 130 dzieci). Od r. 1937 dojeżdżał dodatkowo do szkoły pol. w Skajbotach. 21 VI 1939 pozbawili go Niemcy prawa nauczania i wydalili z Rzeszy. G. zamieszkał wówczas w Polsce. G. uznawany był przez ówczesne władze polskie jako jeden z najlepszych nauczycieli polskich w Niemczech. Ambasada R.P. w Berlinie pisała dn. 4 VII 1939 r. do MSZ m. in. „W czasie swego pobytu w Niemczech jako nauczyciel i kierownik wykazał się nieprzeciętnymi wynikami... Na podkreślenie zasługują zarówno uzdolnienia dydaktyczne, zmysł organizacyjny, skrętność i zapobiegliwość w gospodarowaniu majątkiem szkolnym, jak i umiejętność współżycia z ludnością, wywieranie na nią nieprzeciętnego wpływu oraz umiejętność organizowania pracy w Towarzystwach młodzieżowych”. Podobnie oceniał działalność G-go konsul R. P. w Olsztynie: „o nieprzeciętnej inteligencji, na wskroś sumienny i gorliwy, posiada wszelkie walory wychowawcy, interesuje się żywo sprawami dydaktyczno-metodycznymi, posiada pełne zaufanie rodziców i działawy, wpływa dodatnio na otoczenie...”. Warto dodać, że G. był współzałożycielem chóru męskiego w Olsztynie i świetnym organizatorem w pracy pozalekcyjnej. W roku 1945 pracował jako nauczyciel, a później jako inspektor w Ziemi Lubuskiej. Zmarł w r. 1949. Bibliografia: SnWM — 1959, 13, s. 3 i 6; AMSZ, w. 9, Ge—2—N.

Groth Józef, nauczyciel, działacz harcerski. Ur. 7 VI 1903 w Kościerzynie. Sem. Naucz. ukończył w Kościerzynie (1924). Do roku 1936 pracował kolejno w następujących szkołach: w Jeleniu, Sitnie, Pęperzynie (p. sepoliński), od 1928 kier. szkoły w Drożyskach Wielkich (Z. Złotowska), w szkole pol. w Małych Podmoklach (pow. babimojski). Od VI 1936 pracował w szkolnictwie pol-

skim na Warmii: w Nowej Kaletce, w Pruskiej Dąbrówce, ponownie w Nowej Kaletce. Współzałożyciel teatrzyku kukielkowego „Lalka”. Śledzony przez gestapo, 25 VIII 1939 został aresztowany i osadzony w obozie koncentracyjnym w Hohenbruch, a po roku w Sachsenhausen i Dachau. 19 maja 1942 r. został zamordowany w Dachau. Pośmiertnie odzn. Krzyżem Grunwaldu III kl. Bibliografia: Słowo na W. i M. 1956 nr 9; AMSZ, w. 9, t. Go — 4 — N; Inf. żony Groth O. Pol. Śl. Biogr. IX, s. 19, 1960.

G w i a z d ó w n a Henryka, wych. przedszkola. Od roku 1920 długoletnia wych. przedszkola na Powiślu (Kalwa i Mikołajki), działaczka w Tow. Kobietych i Zw. Pol. w N. Organizatorka czytelnictwa i teatralnego zespołu amatorskiego. Zmarła w Łodzi 1959 r. Bibliografia: SBWMP; J. Boenigk, *Minęły wieki...* s. 146 — 149.

H a b a n d t Walenty, działacz polityczny i ośw. Ur. 24 I 1898 r. na Mazurach w rodzinie chłopskiej. Od wczesnej młodości brał aktywny udział w ruchu polskim na Mazurach. Po plebiscycie był współorganizatorem Zw. Pol. w Pr. Wsch. i Tow. Młodzieży; od r. 1923 sekr. okręgowy Zw. Młodzieży na Mazury. Zakłada wówczas szereg Tow. Młodzieży na Mazurach. H. był również inicjatorem wysyłania młodzieży mazurskiej do szkół w Polsce (Malinowo, p. Działdowo, Dalki Wklp.). Był jednocześnie sekret. IV Dz. oddział Mazury Zw. Pol. w N. i instruktorem kół młodzieżowych na Mazurach. Urządzano na niego liczne napady, a w r. 1930 wł. niemieckie wytoczyły mu proces o zdradę stanu. Aresztowany we wrześniu 1939 r. został zamordowany w Stutthofie lub ścięty w Moabitce. Ostatni jego list do żony datowany jest z dnia 11 XI 1939 r. Bibliografia: SBWMP; Kal. dla Maz. 1947, 72; Wł. Bielski, *Oto Prusy*, s. 45 — 49.

H a h n Augustyn, woźny polskiej szkoły ludowej w Stanisławie, p. reszelski. W 1939 roku został uwięziony w obozie koncentracyjnym w Hohenbruch, a w miesiąc po zwolnieniu z obozu zmarł w końcu 1939 r. będąc w sędziwym wieku. Bibliografia: SBWMP.

H a n s Paweł, nauczyciel. Ur. w Naterkach k/Olsztyna 29 VI 1903 r. Po ukończeniu Sem. Naucz. w Lubawie był nauczycielem w Chełmży i Papowie, p. toruński, w Zakrzewie, p. Złotów, następnie w Szkicu, p. Złotów, w Pruskiej Dąbrówce, pow. Sztum. Tu został dotkliwie pobity przez hitlerowców (1933 r.), a ponieważ posiadał obywatelstwo polskie odebrano mu prawo nauczania rzekomo za posiadanie w bibliotece książek treści antypaństwowej. Następnie pracował jako nauczyciel w Silnie, p. toruński. W r. 1939 brał udział w kampanii wrześniowej jako plut. W. P. Po zwolnieniu z niewoli ukrywał się w Silnie, tu zdemaskowany przez SS został bestialsko zamordowany w końcu 1939 r. lub na początku 1940. Bibliografia: Gł. Ol. 1960, 162, s. 4; WMTKS Ol.; SBWMP; AMSZ, w. 11, t. 76, Ha — 10 — N.

H e d r y c h Jan, nauczyciel. Ur. w Poznańskim dn. 21 I 1904 r. Do Olsztyna przybył w r. 1928 i współpracował z Pol. Tow. Szkolnym. W okresie od 1929 do końca lutego 1932 r. był nauczycielem i kier. szkoły w Chabrowie. Około r. 1930 pracował także w szkole w Nowej Kaletce, gdzie był jednocześnie działaczem harcerskim. 1 III 1932 r. został odwołany do kraju, gdyż władze niemieckie pozbawiły go prawa nauczania rzekomo za zaniedbywanie obowiązków szkolnych. Od marca 1933 r. pracował w szkolnictwie pol. w Poznańskim. Z chwilą wybuchu wojny został aresztowany i osadzony na kilka lat w obozie koncentracyjnym w Dachau. W 1948 r. wrócił do pracy szkolnej na terenie

woj. olsztyńskiego i był nauczycielem w Jurkowym Młynie, ostatnio w Dobrocinie k/Morąga. Zmarł w Morągu dn. 22 I 1958 r. Bibliografia: SBWMP; AMSZ, w. 11, t. 67, H—1—N; SnWM — 1958, nr 44, s. 3.

Hoffmann Bogumił, nauczyciel, dyrektor szkoły. Ur. 17 VI 1890 r. w Pruskiej Dąbrówce, pow. sztumski. Nauczyciel szkół średnich, działacz plebiscytowy, od r. 1938 dyrektor Gimnazjum w Nowym Mieście, gdzie opiekował się uczącą się młodzieżą z terenu Prus Wsch. Historyk, współredaktor *Zaborów*. W czasie wojny więziony w obozach koncentracyjnych. Zmarł dn. 18 II 1945 r. w czasie ewakuacji więźniów z obozu koncentrac. w Stutthofie. Bibliografia: SBWMP; Olszewicz, *Lista...* s. 89.

Hoffmann Józef (I), nauczyciel. Ur. dn. 25 X 1875 r. w Siarosławiu, p. Świecie. Szkołę średnią uk. w Kościerzynie (1897), a egzamin kwalifikacyjny tamże w r. 1901. Do r. 1929 pracował w Grudziądzu, a w okresie od 1929 do 31 XII 1936 w szkolnictwie polskim w Niemczech. Pracował w szkołach w Zakrzewie (5 VI 1929 — 15 IX 1930), następnie w Szkłcu i w Wiśniewce na Pograniczu. Utrzymywał bliskie kontakty ze szkolnictwem pol. na Powiślu. Zmarł prawdopodobnie w okresie II wojny świat. Pisano o nim że „w pracy nauczycielskiej osiągnął dobre wyniki i oddał duże usługi w pracy społecznej w kierunku utrzymania polskości”. Bibliografia: AMSZ, w. 11, t. Ho—4—N, 70.

Hoffmann Józef (II), nauczyciel. Ur. 25 II 1884 r. w Kopaczewie, p. Kościan. Po ukończeniu Sem. Nauczycielskiego w Rogoźnie Wlkp. (1906) pracował w szkolnictwie niemieckim; od r. 1918 — 25 w Orliczku, p. Szamotuły, następnie w Poznaniu (1925 — 30). Od 24 VII 1930 r. pracował w szkolnictwie pol. w Niemczech, początkowo krótko w Stanisławie, od VIII 1930 do IV 1933 w Skajbotach, i od 1933 — 1937 w Wiśniewce k/Złotowa. W latach 1937 — 1938 w Poznaniu. Zmarł tamże na serce 25 XII 1938 r. Bibliografia: AMSZ, w. 11; TRZZ Kw.; Inf. syna Karola H.

Hohmann Augustyn, działacz polityczny na Warmii. Ur. 19 IV 1880 r. w Unieszewie. Działacz plebiscytowy, współzałożyciel Zw. Pol. w N. Współorganizator szkoły pol. w Unieszewie. Zmarł w Unieszewie dn. 31 maja 1960 r. Bibliografia: Fragm. jego wspomnień znajdują się w *Słowie na W. i M.* 1957, nr 13, s. 3 i 1956, nr 52, s. 3. Nekrolog: *Gł. Olszt.* 1960, nr 131, 3 VI; *Art.* tamże nr 90; *Słowo na W. i M.* 1960, nr 24.

Jankowski Franciszek, nauczyciel, publicysta. Ur. dn. 4 X 1904 r. w Nakle nad Notecią. Maturę uzyskał w 1925 r. Studia wyższe odbywał na Uniwersytecie Berlińskim, a potem w Wyższej Szkole Ekonomicznej. W tym okresie był już działaczem w Tow. Szkolnym. Praktykę odbywał w Banku Ludowym w Olsztynie. Tu rozpoczął działalność publicystyczną. Po ukończeniu rocznego kursu nauczycielskiego w Poznaniu został nauczycielem w Gaju Małym, a potem (od 24 III 1933 r.) w Sadłukach na Powiślu. W 1939 r. wydał w Olsztynie pracę pt. „A B C dziatwy polskiej w Niemczech”. W styczniu 1939 r. odebrano mu prawo nauczania, więc wyjechał do Berlina i tu pracował w redakcji *Małego Polaka*. Poszukiwany przez gestapo ukrywał się przez całą wojnę, pracując jako robotnik. W 1945 r. został kier. szkoły w Krzyżu, wkrótce w Morągu, w Rudziskach i Mikołajkach Maz. Od r. 1953 pracował w Poznańskiem. Jako publicysta i poeta pisał pod pseudonimem Szczesny-Zapolski, m.in. do *Słowa na Warmii i Mazurach* od r. 1952. Zmarł dn. 8 X 1956 r. w Murowanej Goślinie, woj. poznań., na zawał serca. Bibliografia: SnWM 1956, nr 47, s. 2; 1959, nr 4, s. 8.

Jeziółowicz Bolesław, nauczyciel, dz. społ. Ur. 13 I 1900 r. w Mikołajkach k/Sztumu, w rodzinie rolnika i działacza polskiego Franciszka J. Szkołą średnią uk. w Wadowicach, a studia odbywał w Instytucie Pedagogiki Specjalnej w Warszawie. Następnie pracował w szkole dla głuchoniemych w Bydgoszczy. W r. 1929 przybył ochotniczo na Warmię do Szafaldu (Unieszewo), gdzie dn. 1 IV t. r. rozpoczął nauczanie w pol. szkole. 2 III 1935 r. członkowie org. Bund Deutschen Osten zorganizowali napad na szkołę. 30 III (lub 20 IV) 1935 r. władze niem. odebrały mu prawo nauczania i wysiedliły z Rzeszy. Wrócił wówczas ponownie do Bydgoszczy, tu w październiku 1939 został wraz z grupą nauczycieli aresztowany i rozstrzelany w listopadzie t. r. J. był ceniony jako wybitny pedagog. Poselstwo R.P. w Berlinie tak pisało o jego pracy: „...Jeden z najważniejszych nauczycieli szkół prywatnych w Niemczech, zdobył sobie poważną pozycję wśród ludności, kolegów, a nawet niemieckich władz szkolnych...”. Bibliografia: AMSZ, w. 12, t. Je—4—N; SnWM 1960, nr 34, s. 2; Bielski, *Oto Prusy*, s. 61; J. Kołodziejczyk, *Prawda o „krwawej niedzieli” bydgoskiej*, Bydg. 1945, s. 75.

J u j k a Franciszek, nauczyciel, poeta, publicysta. Ur. w 1906 r. w Ratajach, pow. Wolsztyn. Po ukończeniu Sem. Naucz. w Rogoźnie Wlkp. (1925) był nauczycielem w Kiełkowie i Żodyniu. W okresie od 1 X 1930 do 1 IX 1936 r. pracował jako nauczyciel polski w Niemczech: w Nowej Wsi, p. sztumski (od 1930) i w Starym Targu (od 1933). W tym czasie ogłaszał wiersze i artykuły pod pseudonimem Lech Malbor. 1 IX 1936 został pozbawiony przez władze niemieckie prawa nauczania, więc przeniósł się do Meklemburgii, gdzie organizował kursy jęz. pol. W 1938 musiał wyjechać do Polski. W okresie okupacji brał udział w ruchu oporu i pracował w przedsiębiorstwie budowlanym w Ostrowie Pozn. Tu rozpoznany został aresztowany w 1943 r. i zamordowany przez hitlerowców. (Według innej wersji został zamord. we wrześniu 1939 r. w Wolsztynie). Amb. polski w Berlinie tak pisał w r. 1938 o pracy Jujki: „Wykazał się nieprzeciętnymi kwalifikacjami nauczycielskimi i dużym wyrobieniem społecznym. Pracując w bardzo trudnych warunkach na terenie Prus Wschodnich, wykazał duży hart ducha i siłę woli w pracy. Tak na terenie Prus Wschodnich, jak i na terenie emigracyjnym w Meklemburgii położył duże zasługi dla pracy polskiej w Niemczech...”. Wicekonsul w Kwidzynie E. Czyżewski pisał o nim w r. 1936 m. in.: „Zna on bowiem doskonale stosunki i metody pracy oświatowej stosowane przez władze niemieckie, jest dobrym, wyrobionym społecznikiem...”. J. zbierał także folklor powiślański. Bibliografia: AMSZ, w. 12, t. 88; War. i Maz. 1959, nr 2, s. 26; WMTKS Ol.; SnWM 1956, 30, s. 2; J. Boenigk, *Minęły wieki...* s. 174 — 178.

K a j k a Michał (1858 — 1940), poeta i działacz mazurski. K. współpracował z Towarzystwami Młodzieży i Tow. Szkolnym, brał udział w pracach i zjazdach młodzieży pol. w Pr. Wsch. Był członkiem Komisariatu „Mazury”. Wspierał J. Lanca, nauczyciela pol. w Piasutnie na Mazurach. Bibliografia: M. K a j k a, *Zebrałem snop plonu...* s. 43 — 48 (tamże bibliografia); War. i Maz. 1958, 6.

K a n t Arno (zamordowany przez hitlerowców w czasie wojny), nauczyciel śpiewu i kierownik chórów w Działdowie, czynny członek Związku Mazurów. Wraz z K. Małkiem opracował *Mazurski Śpiewnik Regionalny* (I wyd. 1936, II wyd. 1947). Bibliografia: Tamże notatka o K. s. 6.

K l e s z c z y ń s k i Wiktor, nauczyciel. Pochodził z Grudziądza. Przez 2 lata był nauczycielem w Trzcianie, p. sztumski, a od 1 VIII 1932 do 1 IV 1934

nauczycielem szkoły pol. w Waplewie. W połowie 1934 r. czynił starania o uzyskanie stanowiska nauczyciela pol. szkół w Gdańsku, czemu jednak sprzeciwiły się władze niemieckie. Około r. 1939 przebywał w Grudziądzu, gdzie został rozstrzelany przez hitlerowców. Bibliografia: AMSZ, w. 9, t. 156, w. 14, t. Ka — 40 — N, Ge — 2 — N; SBWMP.

Klimosz Paweł, nauczyciel, inspektor szkolny. Ur. 18 V 1879 r. w Ropicy, pow. Cieszyn. Po ukończeniu szkoły w Cieszynie wstąpił tamże do Semin. Naucz., które ukończył w 1899 r. Należał do tajnego związku młodzieży „Jedność”, był nauczycielem w różnych szkołach na Śl. Cieszyńskim. W 1907 ukończył kurs mat.-fiz. dla nauczycieli szkół wydziałowych. W 1921 został tymczasowym, a od 1922 stałym inspektorem szkolnym w Działdowie. Położył duże zasługi około spolszczenia szkolnictwa, za co został odzn. Złotym Krzyżem Zasługi. W 1932 przeszedł w stan spoczynku i osiadł w Toruniu. W okresie wojny szykanowany przez hitlerowców i uwięziony (w 1940) w obozie koncentracyjnym Oranienburg, a potem w Dachau. Zmarł 9 XII 1953 r. w Toruniu. Bibliografia: Strażnica Ewang. 1954, 4, s. 59 — 60. Inf. E. Sukertowej-Biedrawiny;

Knosała Ryszard, nauczyciel, dz. społeczno-polit. Ur. 21 II 1907 r. w Żelaźnie k/Opola w rodzinie chłopskiej. Po ukończeniu Sem. Naucz. w Tarnowskich Górach (1927) pracował jako nauczyciel w Piekarach W., pow. świętochłowicki. W 1932 uk. wyższy kurs nauczycielski w Poznaniu (historia). W 1933 pracował w Konsulacie pol. w Lipsku i opiekował się młodzieżą pol. tamże. W 1935 zgłosił się do Tow. Szkolnego i objął szkołę w Chabrowie (od maja t. r.). W okresie od III 1936 do I 1937 nauczał jednocześnie w Nowej Kaletce. Gdy w tymże roku wł. szkolne chciały mu powierzyć kier. szkoły pol. w Wielkiej Dąbrówce, p. międzyrzecki, wł. niemieckie nie zgodziły się. W okresie od sierpnia 1938 do września 1939 był kier. szkoły pol. w Olsztynie. Jednocześnie w latach 1935 — 1939 był jednym z kier. harcerstwa pol. na Warmii i członkiem kom. Hufca Wschodniopruskiego. 1 IX 1939 został internowany, a 7 IX aresztowany i osadzony początkowo w obozie koncentr. Hohenbruch, potem w Działdowie. W kwietniu 1940 r. wywieziono go do obozu konc. w Dachau. Tu ratował współwięźniów jako pracownik poczty obozowej i oficjalny tłumacz. Pod koniec wojny zaszczepiony został rzekomo przeciwko tyfusowi plamistemu, a po kilku dniach zmarł. Dnia 6 II 1945 r. 2 XI 1946 odbył się w Olsztynie uroczysty pogrzeb prochów Knosały. Bibliografia: Wł. Wach, *Człowiek zasad* (rkps); SnWM — 1953, nr 15, s. 2; 1960, 21, s. 3; 22, s. 4; Kal. dla Maz. 1947, s. 44; AMSZ, w. 14, t. 178, Kno — 62 N; Pol. Słow. Biogr. [w druku]. Inf. żony Wł. Knosały.

Kochański Teofil, działacz polski na Powiślu. Ur. w Postolinie 23 IX 1871 r. Aktywną działalność prowadził zwłaszcza podczas plebiscytu jako członek powiat. Komit. Pleb. w Kwidzynie. Po plebiscycie kierował oddziałem Zw. Pol. w Postolinie. Już w 1919 czynił starania o wprowadzenie jęz. polskiego do szkół na Powiślu. Był wielokrotnie wybierany do Rady Gromadzkiej i Rady Szkolnej z ramienia listy polskiej. K. wykazywał wiele troski o polskie szkolnictwo i organizacje oświatowe. Zmarł 31 X 1954 r. Bibliografia: SnWM 1956, 44, s. 2; TRZZ Kw.; J. Boenigk, *Minęły wieki...* s. 151.

Kościński Ernest, nauczyciel, poeta. Ur. w Narzymiu k/Działdowa w 1911 r. Był nauczycielem w Kłęczkowie. Pisał wiersze i zbierał podania ludowe. Poległ w 1939 r. pod Modlinem jako ppor. Wojska Polskiego. Bibliografia: Kal. dla Maz. 1947, s. 44; E. Sukertowa-Biedrawina, *Bojownicy mazurscy*, s. 22.

K r a k o r Józef (ok. 1880 — 1961), działacz warmiński. Ur. w Lesznie na Warmii, w rodzinie chłopskiej. Długoletni i zasłużony działacz ruchu polskiego na Warmii, działacz plebiscytowy i członek Zw. Pol. w N. Propagował czytelnictwo i szkolnictwo polskie. W okresie ostatniej wojny przechowywał bibliotekę polską, za co został odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. Zmarł 6 IV w Lesznie, p. olsztyński. Bibliografia: WMTKS Ol., AAN 542, 103; SnWM 1961, 19, s. 2.

K u h n Wiktor, działacz polski. Ur. w 1870 r. w Różnowie, p. olsztyński, działacz pleb., działacz Zw. Pol. w N. i Tow. Młodzieży. W domu jego mieściła się szkoła polska i odbywały się zebrania Zw. Polaków. Był członkiem Rady Nadzorczej Banku Ludowego w Olsztynie. Przetrwał okres prześladowań hitlerowskich. Zmarł 2 X 1953 r. Bibliografia: AAN 542, 14; SnWM — 1953, 39, s. 8; 1959, 7 s. 2 — 3.

L a n c Jerzy, nauczyciel. Ur. w Kostkowicach na Śl. Cieszyńskim w r. 1901. Po ukończeniu Sem. Naucz. pracował w Rudzie, potem w Szklarce Śl. Od lutego 1931 do marca 1932 r. prowadził jedyną na Mazurach polską szkołę w Piasutnie koło Szczytna. Prześladowany przez władze niem. i organizacje hitlerowskie został prawdopodobnie podstępnie zamordowany (otruty czadem) 1 marca 1932 r. Zachowały się jego krótkie notatki (rkps w Bibl. Muzeum Maz. w Olsztynie). Bibliografia: M. Wańkiewicz, *Na tropach Smętka*; 1958, s. 249 — 263 Przegł. Hist.-Oświat. 1960, 2, s. 33 — 39 (bibliografia); Sukertowa-Biedrawina, *Bojownicy mazurscy*, 1946; s. 17 — 18; J. Boenigk, *Minęły wieki...* s. 201 — 253.

L a n g w a l d Karol, ks. katolicki, działacz na Warmii. Ur. w Barczewku 14 XII 1886 r. Wik. w St. Szombarku, członek Komisji Plebiscytowej tamże, od 1925 działacz Zw. Polaków, długoletni prezes T-wa Szkolnego. Za działalność polską przeniesiony w okolice Ornety. Przed 1930 r. mieszkał k. Lidzbarka Warm. Zginął w 1945 r. Bibliografia: AAN 542, 84; Gł. Olszt. 1960, 162; M. Zientara-Malewska i W. Pieńkowska, *Rośnie do słońca*, s. 194.

Ł ę g a Jan, rolnik, działacz polski. Współorganizator ruchu pol. w Ziemi Malb. po plebiscycie, długoletni prezes Tow. Szkolnego na Powiślu, prezes Zw. Polaków w Sztumie, przywódca młodzieży, opiekun szkół polskich. Ł. był rolnikiem w Postolinie k/Sztumu. Po wybuchu wojny został przez hitlerowców zamordowany w obozie koncentracyjnym Oranienburg (lub Mauthausen-Gusen). Bibliografia: SEWMP.

Ł u b i e Ń s k a Anna, działaczka oświatowa. Współpracowniczka hr. Sie-rakowskiej z Waplewa na Powiślu. W okresie plebiscytu przebywała w Olsztynie i tu zajmowała się organizowaniem pol. przedszkoli. Prowadziła również akcję charytatywną. Ogłosiła w 1932 r. wspomnienia pt. *Moje wspomnienia z plebiscytu na Warmii*. Zmarła w Ziel. Górze 12 II 1960. W czasie okupacji zginął jej pamiętnik. Inf. Z. Swinarskiej.

M a l e w s k i Augustyn, działacz warmiński. Ur. w Tomaszkowie 22 IV 1887 r. Członek różnych organizacji polskich. W 1929 przystąpił do organizowania szkoły pol. w Tomaszkowie, a gdy projektu nie udało się zrealizować, oddał swój dom pol. organizacjom. Bibliografia: AAN 541, 542, 13; SnWM 1959, 17.

M a ł ł e k Robert, nauczyciel. Ur. w Brodowie k/Działdowa w r. 1909. Po ukończeniu Sem. Naucz. w Działdowie (1927) pracował w szkołach w Brodowie, Kurkach i Działdowie. Opracowywał nowy elementarz, był czł. Zw. Mazurów

i kier. ruchu młodzieżowego w tym Związku. 23 IX 1939 r. został aresztowany przez gestapo i uwięziony, a 8 XII 1939 r. skatowany i bestialsko zamordowany w lesie k/Działdowa, w pobliżu Brodowa. Bibliografia: Kal. dla Maz. 1947 r., s. 45; War. i Maz. 1956, 2; K. Małłek, A. Jarecki, *Jest dąb nad Mukrem*, 1956, s. 3.

Marcinkowski Władysław, działacz robotniczy, ślusarz na Powiślu; od r. 1929 aż do 1939 posyłał swoje dzieci do pol. szkoły pomimo prześladowań. Wykazywał dużo zainteresowania pol. szkołą. W 1939 r. został zamordowany w obozie koncentracyjnym we Flossenburgu. Bibliografia: SBWMP.

Markowski Mieczysław, nauczyciel w Suszu, działacz plebiscytowy, potem nauczyciel w Grudziądzu. Zmarł w Toruniu w czasie okupacji hitlerowskiej. Bibliografia: TRZZ, Kw.

Martuszewski Edward (senior), nauczyciel. Ur. 20 IX 1893 w Starym Sączu. Ukończył Semin. Naucz. w Nowym Sączu, studia wyższe w Warszawie (1927). W l. 1931 — 1933 był nauczycielem Sem. Naucz. w Lubawie, w 1934 szkoły powszechnej w Lubawie, 1934 — 1938 p.o. kierownika szkoły powsz. w Działdowie. Z jego inicjatywy Kuratorium Pomorskie zlikwidowało klasę niemiecką w szkole powsz. w Działdowie. Od 1938 — 1939 pracował w Gimnazjum w Pułtusk. W okresie okupacji nie pracował w szkolnictwie. Zmarł 19 I 1945 r. w Przasnyszu na skutek rany odniesionej podczas działań wojennych. Inf. syna E. Martuszeńskiego.

Matyjaszek Antoni, nauczyciel. Ur. w 1903 r. w Kurzętniku, p. Lubawa. Po ukończeniu Sem. Naucz. w Toruniu był także nauczycielem, od 1927 do 1934 był urzędnikiem konsulatu pol. w Lipsku, tu prowadził kursy jęz. polskiego i chóry polskie. Za tę działalność został odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi. Od kwietnia 1934 do połowy sierpnia 1939 r. był kier. szkoły w Waplewie. Ówczesne władze tak pisały o jego działalności: „Jeden z najlepszych nauczycieli, doskonały organizator, dobry pedagog, pełen wytrwałości i poświęcenia”. Aresztowany w końcu sierpnia 1939 r. przebywał w obozach koncentracyjnych Hohenbruch, Stutthof, Oranienburg, Mauthausen-Gusen. Po zakońc. wojny był nauczycielem w Toruniu, Goleszowie (Śląsk Cieszyński), Cieszynie, a od 1952 r. w Szkole Zawodowej w Ustroniu. Gdy przeciwko M. jako kier. czasów zorganizowanych w Ustroniu (w jego internacie) przez Min. Przem. Ciężkiego tzw. Rada Wczasowiczów rozpoczęła kampanię oszczerstw i podejrzeń o nadużycia, pomimo że przeprowadzone dochodzenie wykazało całkowitą jego niewinność, załamany psychicznie popełnił samobójstwo, przebijając sobie serce nożem dnia 3 VIII 1959 r. Bibliografia: Głos Naucz. 1959, nr 33, s. 4, 34, s. 5; Wnuk, *Byłem z Wami*, s. 36; AMSZ, w. 21, t. 238, Ma — 5 — N.

Mausolf (Mauzolf) Franciszek (sen.), nauczyciel i działacz plebiscytowy w Dubielu, p. Kwidzyn. Pracował w Kom. Pleb. w Kwidzynie. W okresie przedplebiscytowym został mianowany przez Komisję Międzysojuszniczą inspektorem polskim (bez pensji) i miał czuwać nad sprawami polskiego szkolnictwa w powiecie kwidzyńskim. Zmarł podczas ostatniej wojny. Bibliografia: TRZZ, Kw.; SBWMP.

Maza Jan, nauczyciel, działacz ruchu młodzieżowego. Ur. 18 X 1909 r. w Pile. Sem. Naucz. uk. w Tucholi, w 1921 r. Od 1929 nauczyciel w N. Hucie, pow. Chojnice, od 1 XI 1930 r. pracował jako nauczyciel szkół pol. w Niemczech. Początkowo jako nauczyciel w Dąbrówce, gdzie prowadził chór i orkiestrę, a od 1 XI 1930 do 30 III 1931 w Tow. Szkolnym w Opolu. W okresie od

1935 do 1939 r. był kier. szkoły pol. w Szafaldzie na Wamii. Od 1931 r. aktywnie pracował w Zw. Pol. w N. Aresztowany w sierpniu 1939 osadzony w obozie koncentracyjnym Hohenbruch pod Królewcem i tam zamordowany 24 II 1940 r. Bibliografia: Pol. Zach. r. II, nr 34 (56); AMSZ, w. 21, t. 268, Ma—37—N; AAN 542, 81; Kal. dla Maz. 1947 r., s. 45.

Mazella (Mazella) Jan, ks. kat., działacz polski. Ur. w Dąbrówce, p. Starogard 28 IV 1883 r. Proboszcz w Jeleńcu i Dąbrówce. W okresie pleb. działał na terenie Mazur oraz Ziemi Złotowskiej i Człuchowskiej. Po klęsce pleb. maltretowany przez organizacje nacjon. niemieckich. Rozporządzeniem z dnia 20 IV 1920 r. Komisja Aliancka w Kwidzynie mianowała go polskim inspektorem szkolnym (bez pensji, obok niemieckiego insp.). Ks. M. miał czuwać nad sprawami szkolnictwa pol. w powiecie suskim. Na stanowisku tym wykazał dużo inicjatywy. W 1939 r. został zamordowany przez hitlerowców w Radzimi, p. Sępólno. Bibliografia: ZBWMP; Z. Lietz, *Pleb. na Powiślu*, W. i M. s. 215; A. Bukowski, *Straty kult. pol. na Pomorzu*, Jantar IV, z. 1, s. 46.

Nerowski Franciszek, nauczyciel, działacz młodzieżowy. Ur. 10 II 1911 w Łęgajnach na Warmii. Po ukończeniu szkoły średniej pracował w Banku Ludowym w Olsztynie i brał aktywny udział w pol. organ. młodzieżowych. Po r. 1931 przebywał w Berlinie, gdzie pracował w Banku Słowiańskim. W 1939 r. został powołany do wojska niem., a w 1941 aresztowany w Olsztynie, gdzie spędzał urlop. Posądzony o antyhitlerowską działalność (gdyż należał prawdopodobnie do ruchu oporu) został skazany na więzienie, a następnie rozstrzelany w Brandenburgu 21 VIII 1924 r. Wg innej wersji ścięty toporem w Moabicie. Bibliografia: Olszewicz, *Lista...* s. 301; SnWM 1956, 25, s. 3; Kalendarz dla Maz. 1947, s. 45; AAN 542, 78.

Neugebauer Józef, nauczyciel. N. był nauczycielem w Pruskiej Dąbrówce (około 1936) na Powiślu. Bibliografia: TRZZ Kw.

Nowakowski Jan, nauczyciel Pol. Gimn. w Kwidzynie. Zginął bez wieści podczas II wojny światowej. SnWM 1959, nr 4, s. 4.

Olszewski Wojciech (1908 — 1939), nauczyciel. Ur. w Pierławce k/Działdowa. Po ukończeniu Sem. Naucz. w Działdowie pracował jako nauczyciel w Narzymiu, jednocześnie zajmował się zbieraniem pieśni ludowych i podań mazurskich. Poległ we wrześniu 1939 r. pod Zegrzem jako ppor. Wojska Polskiego. Bibliografia: Olszewicz, *Lista...* s. 190; Kal. dla Maz. 1947, s. 45; E. Sukertowa-Biedrawina, *Bojownicy Mazurzy*, s. 18.

Osiński Bolesław, działacz polityczny na Powiślu. Ur. w Sztumie około r. 1875 (lub w 1872 r.) w rodzinie znanego działacza polskiego Konstantego O. Brat ks. Waclawa O. Po ukończeniu szkoły w Pelplinie objął po ojcu gospodarstwo w Sztumskim Polu. Dom jego był przez szereg lat ośrodkiem życia polskiego w Sztumie. Po plebiscycie nie opuścił ojcowizny, a dzieci swoje kształcił w Polsce. Był otatnim (od r. 1934) prezesem Związku Polaków Ziemi Malb. z siedzibą w Sztumie i inicjatorem założenia polskiego gimnazjum w Kwidzynie. Znany był jako opiekun szkół pol. na Powiślu. 30 IV 1939 r. otrzymał nakaz opuszczenia gospodarstwa wraz z rodziną w ciągu 24 godzin. Jednocześnie wywłaszczono go z majątku i mienia i zakazano powrotu. Podczas tułaczki schronił się do Malborka, ale wkrótce został aresztowany i osadzony w obozie koncentracyjnym Stutthof, gdzie zmarł śmiercią głodową po 2 latach katorgi 20 V 1940 r. Prochy przewieziono po wojnie do Sztumu i pochowano na cmentarzu przykościelnym. Bibliografia: SBWMP.

Osiński Wacław, ks. (1868 — 1945), wybitny działacz ruchu polskiego. Ur. w Sztumskiej Wsi koło Sztumu, w rodzinie działacza pol. Konstantego O. ze Sztumskiego Pola, wnuk powstańca 1830 r., brat Bolesława O. współpracownik ks. W. Barczewskiego. Kształcił się w Braniewie i Pelplinie. Wik. w Gietrzwałdzie (1894), prob. w Opaleńcu (1899), długoletni prob. w Butrynach (od 1904). Od r. 1933 na emeryturze. Współzałożyciel i długoletni prezes (1921 — 1939) Związku Pol. w Prusach Wsch., a potem Zw. Pol. w N. — IV dzielnica, prezes Towarzystwa Szkolnego na IV dzielnicy, prezes Rady Nadzorczej Banku Ludowego w Olsztynie, zasłużony współorganizator szkolnictwa polskiego na Warmii i Powiślu. Aresztowany przez hitlerowców w 1939 więziony był w obozach koncentracyjnych. Zmarł w styczniu 1945 r. w Wejherowie. Bibliografia: Olszewicz, *Lista...* s. 192; E. Sukertowa-Biedrawina, *Bojownicy...* s. 45, *Kalendarz dla Maz.* 1927, s. 45; *SnWM* 1953, 7, s. 2; Ks. J. Obłąk, *Hist. Diec. Warm.*, s. 151; *AAN* 542, 41; *Z. Lietz, Plebiscyt...* s. 108; *Słowo Powszechnie* 1960, nr 296, 10 XII 1958.

Pacer Antoni (zm. 1940 r.), działacz polski na Powiślu. Ur. w Trzcianie, p. sztumski. Członek polskich organizacji kult.-oświat., działacz plebiscytowy, opiekun polskiej szkoły w Trzcianie. W 1939 r. aresztowany i osadzony w obozie koncentracyjnym Hohenbruch. W maju 1940 r. został przez hitlerowców zamordowany w Stutthofie. Bibliografia: TRZZ Kw. Inf. syna Kazimierza.

Pezala Tadeusz, nauczyciel, działacz harcerstwa pol. W okresie od 1 VIII 1935 (?) do 20 VIII 1939 r. nauczyciel szkoły pol. w Purdzie W. k. Olsztyna, zasłużony działacz harcerstwa na Warmii, popularyzator książki pol. Aresztowany 20 VIII 1939 r. został zamordowany w obozie koncentracyjnym Sachsenhausen w roku 1942. Bibliografia: *Kal. dla Maz.* 1947, s. 45; *SnWM* 1957, 13, s. 4; *Poradnik Jęz.* 1951, 4.

Piasecki Franciszek, robotnik z Nowego Targu, p. sztumski, współzałożyciel szkoły polskiej. Za działalność polską więziony w Stutthofie, zmarł po zwolnieniu z wyczerpania. Bibliografia: SBWMP.

Połomski Leon (zm. 1948), działacz pol. na Powiślu, opiekun szkół polskich. Zmarł w 83 roku życia. Bibliografia: SBWMP.

Późny Bogumił (ur. ok. 1860, zm. podczas II wojny), działacz mazurski. Pracował w ruchu polskim na Mazurach (Dębowiec, pow. Szczytno). Ponieważ dążył do założenia w Dębowcu Dużym polskiej szkoły (1931), był prześladowany przez hitlerowców, a synowie musieli szukać schronienia w Działdowie. Zostali też wykształceni w Polsce. Jeden z nich Walter P. jest od 1957 r. posłem na sejm PRL. Bibliografia: Bielski, *Oto Prusy*, s. 110 i n.; *Kal. dla Maz.* 1947, s. 73.

Rozkwitalski Nikodem, nauczyciel szkół średnich. Ur. 13 IV 1906 r. Brat rektora Sem. Duchownego w Pelplinie. Przed r. 1937 był m. in. nauczycielem fizyki i matematyki w Państw. Gimn. w Wejherowie. Na nauczyciela tychże przedmiotów w Pol. Gimn. w Kwidzynie został zaangażowany 20 XI 1937 r. R. był opiekunem Spółdzielni Kwidzyniaków. Aresztowany 25 VIII 1939 r. zginął w obozie kwarantanny w Sachsenhausen w kwietniu 1940 r. Bibliografia: *SnWM* 1957, 31, s. 3; *Kom. Maz.-Warm.* 1957, s. 89; *Inf. Wł. Gębika*; *AMSZ*, w. 24, t. nr 320, Ro — 28 — N.

Sadowski Teofil, działacz ruchu młodzieżowego. Ur. 7 XII 1911 w Nowej Wsi k/Sztumu w rodzinie znanego działacza pol. Franciszka S. Od 16 r.

życia brał aktywny udział w pol. organizacjach młodzieżowych w Trzcianie. Organizator czytelnictwa pol. tamże i kursów języka pol. dla starszej młodzieży. Od jesieni 1937 r. przyjął posadę jako woźny w pol. gimn. w Kwidzynie. S. agitował wśród Polaków, by wstępowali do gimnazjum. W sierpniu 1939 r. został aresztowany i więziony w obozach: Hohenbruch, Stutthof i Mauthausen-Gusen. Zmarł w Mauthausen-Gusen w grudniu 1941 r. Bibliografia: SnWM 1957, 19, s. 2; Kom. Maz.-Warm. 1957, s. 89; TRZZ Kw.

Sarnowski Antoni, nauczyciel pol. w Starym Targu, p. sztumski. Zamordowany przez hitlerowców w Sachsenhausen-Oranienburg. Bibliografia: SBWMP.

Sarnowski Franciszek, nauczyciel. Ur. w Skajbotach na Warmii 4 X 1911 roku. Po ukończeniu Sem. Nauczycielskiego w Rogoźnie był kier. szkoły w Podmokiach pod Babimostem, w Ziemi Lubuskiej. W 1934 wstąpił do Zw. Pol. Aresztowany w sierpniu 1939 r. został zamordowany, w Oranienburgu w styczniu 1940 r. (lub w Sachsenhausen). Bibliografia: Kalendarz dla Maz. 1947, s. 45; SnWM 1954, 18, s. 3 i 1956, 36, s. 3; AAN 542, 91.

Schnarbach Franciszek, nauczyciel. Ur. w Wartemborku 5 X 1905 r. Ukończył Gimn. w Królewcu i Akademię Pedagog. w Bytomiu (1932). Od 1932 do 1935 nauczyciel szk. pol. w Głomsku, od 1 II 1935 do 1939 nauczyciel w Giławach i Chabrowie. Aresztowany w sierpniu 1939 r. został zamordowany w obozie koncentracyjnym. Bibliografia: AMSZ, w. 25, t. nr 354, Sa — 48 — N; Z. Lietz, *Pamiętki...* s. 18; SBWMP.

Schreiber Jan, działacz ruchu młodzieżowego. Ur. 20 X 1901 r. w Mikołajkach k/Sztumu w rodzinie zasłużonej dla sprawy polskiej. Współzałożyciel „Rolnika” w Olsztynie i Związku Młodz. w Prusach Wschodnich (1923). Współpracował z posem J. Baczewskim przy zakładaniu szkół polskich na Warmii i Powiślu. S. był członkiem Prezydium Rady Wykonawczej Zw. Towarzystw Młodzieży w Prusach Wsch. Zmarł 15 stycznia 1950 r. w Sztumie, pochowany w Mikołajkach. Bibliografia: TRZZ Kw.; SnWM 1958, 50, s. 2; M. Zientara-Malewska, *Warmio moja miła*, s. 66.

Sierakowska Helena hr. (1895 — 1939), działaczka społ.-oświatowa. Z domu ks. Lubomirska, ur. w Przeworsku w 1895 r., żona St. Sierakowskiego z Waplewa k/Sztumu. Począwszy od r. 1920 organizowała i wspierała finansowo pol. przedszkola na Powiślu. Była także organizatorką i przez szereg lat prezeską Tow. Kobietych św. Kingi i opiekunką Ziemianek na Powiślu. Przez kilka lat stała na czele Pol. Kat. Towarzystwa Szkolnego na Powiślu. Działalność hr. Sierakowskiej przyczyniła się w dużym stopniu do utrzymania polskości na Warmii i Powiślu. S. została zamordowana przez hitlerowców w 1939 r. w lesie k/Osieka, p. brodnicki. Bibliografia: SBWMP.

Sierakowski Stanisław, hr., działacz społ.-polit. Ur. w Waplewie w 1894 r. (lub 1891), właściciel majątku w Waplewie, p. sztumski. Sprawował wiele funkcji społecznych m. in. jako prezes Zw. Pol., poseł do sejmu pruskiego, przewodniczący Związku Mniejszości Narodowych w Niemczech, delegat mniejszości pol. przy Lidze Narodów w Genewie, konsul generalny w Kwidzynie, wydawca pisma związku mniejszości narodowych w Niemczech „Kulturwehr” w Berlinie. Położył duże zasługi w utrzymaniu szkolnictwa pol. na Powiślu oraz pol. organizacji kult.-oświatowych. W 1939 r. został zamordowany przez hitlerowców wraz z żoną Heleną w lesie koło Osieka, p. brodnicki. Bibliografia: SBWMP.

Sikorski Antoni, działacz pol. Ur. w Gietrzwałdzie 5 VI 1854 r. W końcu XIX wieku założył i prowadził w Gietrzwałdzie (obok Samulewskiego) księgarnię polską. Aktywny działacz polski. W domu jego mieściła się szkoła polska. Zm. w czasie II wojny św. Bibliografia: War. i Maz. 1957, 17, s. 5; M. Zientara - Malewska, *Warmio...* s. 46; AAN, 542 + 32; W. Pieńkowska i M. Zientara - Malewska, *Rośnie do słońca*, s. 169.

Skrzypski Alojzy, działacz młodzieżowy. Ur. w Unieszewie. Uczęszczał do gimn. pol. w Kwidzynie. Współpracownik Banku Ludowego w Olsztynie, członek pol. organiz. młodzieżowych. Powołany do wojska niemieckiego postanowił przedostać się do Polski. Po kapitulacji, w 1939 został aresztowany w Toruniu i osadzony w obozie koncentr. Oranienburg jako przestępca polityczny. Tu został w 1942 r. zamordowany. Bibliografia: SnWM 1954, 20, s. 3; Olszewicz, *Lista...* s. 250; J. Boenigk, *Minęły wieki...* s. 303.

Smoczyński Edward (1904—1939), nauczyciel. Po ukończeniu Sem. Naucz. w Działdowie (1926) pracował jako nauczyciel pol. w Niemczech. Wówczas współpracował z ks. Domańskim. W 1939 został wysiedlony do Polski i osiadł w powiecie brodnickim. Gdy wybuchła wojna został aresztowany, a następnie rozstrzelany przez hitlerowców. S. był oficerem Wojska Pol. Bibliografia: SnWM 1959, 20, s. 2.

Styp-Rekowski Edmund, nauczyciel. Ur. 13 IX 1906 r. w Płotowie, p. Bytów w rodzinie znanego działacza pol. Jana. St.—R. Po ukończeniu Sem. Naucz. w Tucholi (1926) pracował jako nauczyciel w powiecie kościerskim (do 1929), a potem kolejno w Podmoklach Małych (Babimost) jako nauczyciel i jako kier. Tow. Szkolnego w Bytowie (po Bauerze) i kier. spółdzielni Rolnik w Złotowie. Od 1938 r. był kier. administracyjnym w Gimn. Pol. w Kwidzynie. Aresztowany w sierpniu 1939 r. został uwięziony, a następnie zamordowany 19 VII 1941 r. w Mauthausen-Gusen. Bibliografia: SnWM, 1957, 31, s. 3; Kom. Maz.-Warm. 1957, s. 89; AMSZ, w. 24, t. 314 Re —. Inf. siostry Wł. Styp-Rekowskiej-Knoszały i dra Wł. Gębika.

Szulc Wiktor, kupiec w Olsztynie, działacz polski. Właściciel sklepu tytoniowego w Olsztynie. S. był skarbnikiem pol. Rady Ludowej dla Warmii w pocz. 1919 r. i wydawcą tygodnika pol. wydawanego w jęz. niemieckim pt. „Polnische Nachrichten”. Wchodził także w skład Komisji szkolnej dla Warmii (1920) i opiekował się szkołą pol. w Olsztynie. Zmarł podczas II wojny. Bibliografia: J. Baczewski, *Warmia w szponach...* s. 28; Z. Lietz, *Plebiscyt na Powiślu, Warmii i Maz.*, s. 114; TRZZ Kw.

Wajsner (Weisner) Michał, działacz warmiński. Ur. w Lesznie k/Biskupca 16 X 1861 r., działacz Zw. Polaków i założyciel szkoły pol. w Lesznie. Przez 45 lat radny w swojej wsi rodzinnej. Zmarł I 1935 r. w Tuławkach. Bibliografia: AAN 542; Kalendarz dla W. i M. 1955, s. 243—245; SnWM—1953, 35, s. 10 [4].

Wenda Józef, nauczyciel szkół średnich. Ur. 18 IX 1890 r. w Brusach, p. chojnicki, w rodzinie chłopskiej. Po ukończeniu Gimn. w Pelplinie, następnie w Bydgoszczy i Chojnicach (matura) studiował geografię i historię na Uniwersytecie Poznańskim. Po ukończeniu studiów był nauczycielem szkół średnich w Poznaniu, Chojnicach i Bydgoszczy, a od 1937 r. (od 21 III 1938 ?) prof. historii i geografii w Gimn. Pol. w Kwidzynie. Aresztowany 25 VIII 1939 r. więziony był kolejno w Hohenbruch, Stutthofie, Oranienburgu i Mauthausen-

Gusen, gdzie został zamordowany 16 X 1940 r. Bibliografia: SnWM 1958, 36, s. 2; Kom. Maz.-Warm. 1957, s. 89; AMSZ, w. 32, t. 470 w—34—N. Inf. Wł. Gębika.

Włodarczak Leon, działacz społeczny i młodzieżowy. Ur. w 1910 na Śląsku. Kierownik „Rolnika” w Olsztynie (od 1934?), od r. 1936 (35) stał na czele harcerstwa pol. na Warmii. W r. 1935 prowadził kursy przysposobienia rolniczego dla młodzieży warmińskiej. Od r. 1934 był czł. i aktywnym działaczem Zw. Polaków w Olsztynie. Z amatorstwa zajmował się malarstwem. Aresztowany w sierpniu 1939 został uwięziony w obozie koncentracyjnym w Hohenbruch i tu zamordowany 24 II 1940 roku. Bibliografia: Olszewicz, *Lista...* s. 310; AAN 542, 79; SnWM — 1957, 13, s. 4; Gł. Olszt. 1960, 21; SBWMP.

Wróbel Karol, nauczyciel. Ur. 24 XI 1881 r. w Łąkorcu, p. lubawski w rodzinie rzemieślniczej. Po ukończeniu Semin. Naucz. w Nidzicy (1902) był nauczycielem w Sochach, Brodowie, Kisiniach, p. działdowski, potem w Działdowie. Od 1936 r. na emeryturze. Zmarł w Sopocie 31 X 1948 r. Bibliografia: E. Sukertowa-Biedrawina, *Działdowszczyzna po kongresie warsawskim*. Kom. Maz.-Warm. 1957, nr 2, s. 78. Inf. córki I. Martuszewskiej.

Wróblewski Jan, działacz pol. Rolnik w Postolinie k/Sztumu. Przewodniczący Koła Rodzicielskiego tamże, działacz polski. Zamordowany w Stuttovie. Bibliografia: TRZZ Kw.

Zientara Augustyn, działacz warmiński. Rolnik w Brąswaldzie na Warmii, ojciec znanej poetki warm. Marii Zientara-Malewskiej. Działacz polski w okresie plebiscytu i po plebiscycie. Członek Rady Nadzorczej Banku Ludowego w Olsztynie. Dom jego był ośrodkiem polskości. Z. wraz z synem Augustynem był współorganizatorem szkoły polskiej. Inf. córki M. Zientara-Malewskiej.

Zuske Stanisław, ks., prefekt szkoły pol. Ur. 23 IX 1903 r. na Pomorzu. Z Krotoszyna przybył do Kwidzyna, by objąć od 1 X 1938 r. stanowisko prefekta w Gimn. Pol. w Kwidzynie po ks. Średzińskim. Aresztowany 25 VIII 1939 r. wraz z innymi nauczycielami wysłany został do obozu i zamordowany przez hitlerowców w Dachau. Bibliografia: Kom. Maz.-Warm. 1957, s. 89; AMSZ w. 28, t. Se—91—N, w. 34, t. 483. Zu—15—N. Inf. dra Wł. Gębika.

Zurawski Stanisław (1868—1943), działacz warmiński. Ur. w Kajnach 1868 r. Współzałożyciel Banku Lud. w Olsztynie i Spółdzielni Rolnik; w obu instytucjach był członkiem Rady Nadzorczej przez szereg lat. Z ramienia Pol. Partii Ludowej, której był współzałożycielem, wybrany został do sejmiku powiatowego. Z. był aktywnym członkiem Zw. Pol. i członkiem Zarządu Związku Towarzystw Szkolnych, współorganizatorem szkoły pol. w Brąswaldzie. Zmarł w 1943 r. bestialsko skatowany przez gestapo we własnym domu. Bibliografia: E. Sukertowa-Biedrawina, *Bojownicy...* s. 45; Kalendarz dla Maz. 1947, s. 73.